

Els testimonis únics en el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*

Mercè Puig Rodríguez-Escalona¹
IRCVM (Universitat de Barcelona)

ABSTRACT

When writing lexicographical articles for the *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC), unique examples –forms that appear only once in the corpus– present a special difficulty. In this paper we aim to show the problems that the GMLC lexicographer needs to face regarding these unique examples, the resources he has to solve them, and the different casuistries towards their solution. Thus, we have organized our explanation based on four cases: first, transparent terms; second, terms of a certain complexity that have nevertheless been solved; then, terms of uncertain origin and meaning for which we offer various possibilities; and, finally, terms that are the result of errors. The words with which we illustrate these cases will also offer us the opportunity to show the characteristics of the medieval Latin of Catalonia, whose most distinctive feature is the presence of Catalan language, but where the introduction of scholarly words to decorate the prose also stands out.

KEYWORDS: lexicography, Medieval Latin, Old Catalan.

1. Aquest treball ha estat elaborat en el si de l'equip del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, beneficiari del projecte «Ampliación y desarrollo de la base de datos Corpus Documentale Latinum Cataloniae (CODOLCAT) (3)» (PID2020-115276GB-C21), i integrant de la Red de Investigación *Corpus Documentale Latinum Hispaniarum 2* (RED2022-134432-T), finançats ambdós per MCIN / AEI / 10.13039/501100011033. És beneficiari, igualment, dels ajuts de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i de la Union Académique Internationale (UAI), i forma part del Grup de Recerca Consolidat GRATAEM, reconegut per la Generalitat de Catalunya (2021SGR00864).

Introducció²

El *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC) és un projecte que es desenvolupa des dels anys cinquanta del segle xx i que constitueix la implementació a Catalunya del projecte de la Unió Acadèmica Internacional (UAI), que té com a objectiu elaborar un nou diccionari del llatí medieval, una obra amb la pretensió d'incloure mots i construccions llatines emprats gairebé durant deu segles i a quasi totes les regions de l'Europa romanitzada o, com a mínim, culturitzada. La complicació que suposa aquesta extensió geogràfica i cronològica va fer que ben aviat es veiés com una necessitat la compartimentació dels esforços i s'optés per elaborar glossaris o corpus regionals que permetessin superar els decalcatges cronològics i culturals.

Com deixa palès el subtítol que figura en l'edició de cada un dels onze fascicles publicats fins ara, «mots llatins i romànics documentats en fonts catalanes de l'any 800 al 1100», el GMLC no és només un diccionari del llatí medieval de Catalunya, sinó que aspira a ser quelcom més lligat a la llengua catalana.

Pel que fa al corpus del GMLC, aquest comprèn bàsicament diplomes de tipus jurídic i notarial, com ara donacions, consagracions d'esglésies, compraves, testaments, judicis, juraments de fidelitat, etc., que s'han anat publicant en edicions de cartularis, diplomataris i recopilacions diverses de l'esmentada documentació.

En un principi, el GMLC s'anà redactant de forma artesana, a base de despullar manualment els documents publicats i elaborar les fitxes corresponents, que després s'analitzaven i completaven a l'hora de redactar les entrades. Actualment, comptem amb mitjans tecnològics que ens permeten emmagatzemar i tractar la documentació, i també publicar els resultats de forma més abastable. Així disposem, d'una banda, d'una base de dades d'ús intern, que conté al voltant de 80 edicions de documents escanejades, ço és, aproximadament 25.000 diplomes digitalitzats. Aquests textos editats, un cop tractats, es van posant a disposició del públic, de manera gradual, al *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT), base de dades lèxica d'accés obert, que es pot consultar lliurement a l'adreça <https://gmlc.imf.csic.es/glossarium/codolcat>. El CODOLCAT s'actualitza anualment i té la voluntat d'incorporar tota la documentació llatina medieval de Catalunya de l'any 800 al 1200. A hores d'ara, el CODOLCAT ha arribat a la versió 12 (2023) i recull uns 13.000 documents.

D'altra banda, des del 2020, el GMLC és un diccionari en línia, obert i accessible a tothom (<https://gmlc.imf.csic.es/glossarium/gmlc>), i, a més, en consonància amb la seva inserció dins un projecte internacional, és trilingüe (català, castellà i anglès).

La tasca lexicogràfica que desenvolupem en l'elaboració del GMLC comporta, sovint, dificultats degudes a múltiples raons, algunes derivades de la pròpia naturalesa del llatí medieval: una llengua apresada a l'escola, i sovint mal

2. La part de presentació del GMLC d'aquesta introducció està extreta de QUETGLAS 2021.

apresa, en la qual aflora la llengua parlada, el català. Així mateix, el llatí medieval presenta nombroses innovacions lèxiques i semàntiques, originades per la necessitat de nomenar noves realitats, per la imperícia dels que l'empren, pel seu desig de fer-se entendre, per l'ús per part de determinats escriptors de termes erudits, o, en fi, per la mateixa creativitat dels escriptors que, en sentir-la com a pròpia, s'inventen termes i construccions.

A més, cal tenir en compte que, per a l'elaboració del GMLC partim, com hem dit, d'un corpus editat. En conseqüència, els errors de còpia o de transcripció o les errades d'impremta són perills que ha de mirar d'eludir el filòleg.

Totes aquestes dificultats i perills són més greus quan un terme ens arriba a través d'un únic testimoni. El professor Joan Bastardas, que fou director del GMLC, convidava sovint a seguir el camí de la prudència davant d'aquests testimonis únics, per tal d'evitar incloure en el glossari un mot que no havia existit mai o per impedir que el redactor caigués en la temptació de donar explicacions forçades o d'elaborar accepcions creades per justificar l'acceptació d'una forma «atractiva».

En aquest article exposarem diferents casos de testimonis únics. Els hem agrupat en quatre categories: en la primera tractarem el cas de mots que no ofereixen cap dificultat a l'hora d'atribuir-los un origen i significat, perquè, per diferents raons, són termes transparents per a nosaltres, mentre que a la segona explicarem mots amb una certa complicació, la solució dels quals ha requerit un major esforç de recerca; un tercer grup el formen els testimonis únics l'origen i significat dels quals no hem pogut identificar amb seguretat, però en podem donar diverses possibilitats; i, finalment, en l'última categoria, mostrarem testimonis únics que són el resultat d'errors.

1. Testimonis únics transparents

Com acabem de dir, de vegades, el lexicògraf té sort i els testimonis únics no presenten problemes perquè, per diversos motius, són termes transparents pel que fa al seu origen i significat. Ho exemplificarem amb dos substantius que hem triat perquè il·lustren algun dels trets que caracteritzen el llatí medieval del territori lingüístic del català.

El primer terme és *madrastra*, que llegim en un document de 1094³:

1094 DACCBBarcelona V 1612, p. 2497, *publicació sacramental del testament de Ramon Miró*:

Primum namque concessit ad Sancte Crucis Sancteque Eulalie Sedis Barchinone ad ipsa Canonica ipsa uinea qui est subtus turre de Prouinciana, que illi laxauit **madrastra** sua Oda.

3. En citar els textos del nostre corpus seguim el model del GMLC: Les cites van encapçalades per l'any del diploma en negreta, segueix l'abreviatura de l'edició i el número del document en ella. La relació de totes les abreviatures emprades juntament amb la referència completa a les edicions es troba al final d'aquest treball, en l'apartat de Bibliografia. Fonts documentals.

Madrastra és un substantiu català, procedent del llatí vulgar *matrastra*, que, al seu torn, és un derivat de *mater* per mitjà de l'addició del sufix *-aster*, *-astra*, utilitzat en el lèxic de la família per designar un simulacre de parentesc, igual com trobem en el llatí vulgar *filiaster*, 'fillastre'. En el territori del català, i en molts altres, *matrastra* substitueix el substantiu clàssic *nouerca*, que no té continuïtat en les llengües romàniques, tal com *filiaster* substitueix el clàssic *priuignus*. Així, trobem termes procedents de *matrastra* a altres llengües romàniques com ara l'espanyol *madrastra*, el portuguès *madrastra*, el francès *marâtre* o el provençal *mairastra*. No així a l'italià, en què *matrigna* (o *madrigna*) prové del llatí *matrigna*, creat a imatge de *priuignus*.

Aquest testimoni únic, que ens mostra la presència del català en la documentació llatina, palesa, a més, la importància del corpus i també del GMLC per a la història de la llengua catalana. En efecte, Coromines⁴ en fixa la primera aparició al segle XIV, amb la forma dissimilada *madastra*, per la qual cosa la considera la forma original per davant de *madrastra*. El testimoni que aportem avança, doncs, en tres segles la primera aparició del terme i alhora fa replantejar la hipòtesi sobre la forma original del nom.

El segon terme transparent pel que fa al seu origen i significat és *adelphus*, 'germà'. Llegim l'hellenisme en un document redactat pel jutge Ermengol Bernat d'Urgell⁵, un escrivà, o millor escriptor, de l'últim terç del segle XI, vinculat a la catedral de La Seu d'Urgell i també al comte d'Urgell, Ermengol IV (1066-1096):

1093 Baraut, *DocUrgell* 1108 (Urgellia 8, p. 35), *cessió d'un feu a Guillem i Ponç d'Arfa, fills d'Arnau Guillem, per part del bisbe Arnau i dels canonges de La Seu*:

damus et concedimus prelibatum Sancte Marie eiusque cannonice proprium alodium propter Sancte Marie feuum ... ea uidelicet lege eoque tenore ut in omni uita uestra, post excessum patris uestri, uos ambo **adelphi** illud teneatis omne alodium ...

Ermengol és, sens dubte, un autor extraordinari els diplomes del qual destaquen pel domini de la llengua llatina i la redacció elegant, que l'acosten a la creació literària. Certament, se'ns mostra com un home culte⁶ i lletrat amb inquietuds i dots literaris que introdueix termes erudits en els diplomes que redacta o dicta amb la finalitat d'embellir-los i distingir-los.

El fet que Ermengol empri el terme *adelphus*, 'germà', obscur per als seus contemporanis, no suposava un problema per a la comprensió del document que redactava ja que prèviament havia mencionat que Guillem i Ponç eren germans i fills d'Arnau Guillem.

4. Coromines, *DECat* V, 478b, 15 – 479a, s.v. *mare*.

5. ALTURO 1998; PUNSOLA 2017, 56-57. Pel que fa a la seva creació literària més important, la *Vita Adalbertini*, cf. QUETGLAS 2005.

6. Sobre la cultura llatina en la Catalunya medieval, cf. ALTURO 1991 i QUETGLAS 2007 i 2017.

Segurament Ermengol va extreure el terme de la consulta de glossaris⁷. De fet, ens han arribat glossaris procedents d'aquest territori i d'aquesta època que contenen glosses del terme *adelphus*, com ara, entre els còdexs procedents de Ripoll:

Riupullensis 74, f. 57r: adelphos – frater⁸

El testimoni únic *adelphus* exemplifica, doncs, un tret del llatí dels documents redactats a la Catalunya altmedieval: la introducció de termes erudits, extrets sovint de glossaris, amb la finalitat d'ornar la prosa.

2. Testimonis únics de certa complicació

En aquest sentit, pel que fa a la pràctica d'alguns escriptors d'introduir termes erudits, exposarem el cas de dos termes més obscurs, *nablum* i *organum*, estretament relacionats, la solució dels quals ens l'ofereix el corpus mateix. El primer substantiu, *nablum*, el llegim al passatge següent:

1086 Baraut, *DocUrgell* 1032 (Urgellia 7, p. 154), *publicació sacramental del testament de Guillem Gualter dictada pel jutge Ermengol d'Urgell*:
suum uero **nablum** in seruiio Sancte Marie prephato Guilelmo cessit.

Es tracta de la publicació sacramental del testament de Guillem Gualter, redactada també per l'esmentat Ermengol Bernat d'Urgell. En aquest punt, hem de recordar que la llei goda vigent als comtats catalans establí que un testament, per tal que tingués força legal, en el decurs dels sis mesos posteriors a la mort del testador, havia de ser presentat davant d'un jutge, qui n'havia de verificar l'autenticitat i assegurar-ne la publicació sota la forma de document escrit, document que anomenem publicació o adveració sacramental⁹. Així, la pràctica judicial a la Catalunya altmedieval comporta l'existència de dos documents amb el mateix contingut¹⁰, el testament i la seva publicació sacramental.

7. Sobre l'ús dels glossaris a la cerca de termes erudits i obscurs, cf. BASTARDAS 1973 i PUNSOLA 2017.
8. MARTÍNEZ GÁZQUEZ 1989-1990, 316. Altres glosses procedents de Ripoll de contingut semblant: Riupullensis 74, f. 32v: *adelpbe – soror quo nomine apellantur et gemini fratres* (LLAURÓ 1927, 347) i Riupullensis 74, f. 56r: *ΑΔΗΛΦΩC – frater* (CASAS I HOMS 1953, 453). Cf. PUNSOLA 2017, 98-99.
9. Pel que fa al testament i la publicació o adveració sacramental, cf. UDINA 1995, TAYLOR 1995, ZIMMERMANN 2003, I, 26-36, GÓMEZ RABAL 2005, 263-264 i QUETGLAS; PUIG 2014, 86. El *Liber iudiciorum* tracta sobre la successió testada en II, 5, 12-16 (ZEUMER 1902, 112-116).
10. Cal tenir en compte, de totes maneres, les diferències consubstancials a la seva natura: en primer lloc, el testament es redacta en estil directe (en primera persona i present), mentre que la publicació, en tractar-se de la verificació judicial de les darreres voluntats del difunt que fan els testimonis del testament, es redacta en estil transferit o indirecte (en tercera persona i passat); en segon lloc, tenen un caràcter independent el preàmbul, que contextualitza i justifica l'acte que registra cadascun dels documents, i les subscripcions i data,

De la publicació sacramental abans citada del testament de Guillem Gualter, que conté el terme *nablum*, tenim la fortuna que ens n'ha pervingut també el testament, el qual, en el passatge corresponent diu així:

1086 Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149), *testament de Guillem Gualter escrit pel clergue adolescent Berenguer*:

Psalterium uero meum in seruiicio Sancte Marie Guilelmo Seniofredi dimitto.

Així doncs, en redactar la publicació sacramental, el jutge Ermengol ha substituït el terme *psalterium*, 'saltiri', del testament per *nablum*, una veu erudita i obscura, que ha de ser sinònima de *psalterium*. Com abans hem comentat, la introducció d'aquests termes respon sovint a la consulta de glossaris. També, en aquesta ocasió, un glossari procedent de Ripoll conté una glossa que podria ser, aquesta o una semblant, la font d'Ermengol:

ACA *Riuipullensis* 74 (*glossarium* VI, ff. 67r-74r): <P>salmorum liber: gr<a>ece psalterium, hebraice nabra, latine organum dicitur¹¹.

Aquesta glossa té el seu origen en un passatge de les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla, que podria haver estat també d'on extragués el terme el jutge Ermengol:

Isidorus, *Origenes* VI 2, 15: Psalmorum liber Graece psalterium, Hebraice nabra, Latine organum dicitur.

Sigui com sigui, d'una d'aquestes possibles fonts és d'on, força anys abans, degué pouar el prevere Adanagell¹² el terme *organum*¹³, que introduí al document que registra l'acte de consagració de l'església de Sant Andreu de Tona:

888 Ordeig, *Dotalies* 10, p. 36 (DipOsona 9, p. 73), *acta de consagració de l'església de Sant Andreu de Tona escrita pel prevere Adanagell*:

ad ipsius dedicationem tradimus [nos], ego Albarus, [presbiter], calicem et patenam, missalem, lectianarium et **organum**, casullam, alba et stola.

El substantiu *organum*, que sovint ha estat erròniament interpretat com un dels primers esments a un instrument musical, apareix en el text juntament amb altres llibres litúrgics (un missal i un leccionari) i té l'accepció de 'saltiri', 'llibre dels Psalms'. Això mateix trobem en altres territoris del llatí medieval, com ara el portuguès¹⁴.

apartats que constitueixen les parts individualitzades de cada document. Cf. QUETGLAS; PUIG 2014 i QUETGLAS; PUIG; RABAL 2018.

11. ALTURO 1996, 89, glossa 27.

12. Sobre el prevere Adanagell, cf. ALTURO; ALAIX 2021.

13. Ja a MASCARELLA 1990 s'indica el significat de 'saltiri' del terme.

14. El testament de Mumadona, datat el 959 i editat a PMH I, p. 46-47 i a VMH, p. 7-10, esmenta, en una relació de llibres, un *organum*. Cf. CERQUEIRA 2003.

En el cas de *nablum* ha estat el corpus mateix que ens n'ha donat la solució i el fil a seguir per resoldre *organum*. I serà també el corpus el que permeti confirmar la intuïció sobre el significat del substantiu català *pebrer*¹⁵, que exposarem tot seguit.

Trobem *pebrer* com a identificador d'un tal Guitard en les signatures d'un document de 1015:

1015 (orig.) AComtalPerg I 116, p. 404:
Sig+num Guitardo **pebrer**.

Certament, en una època en què les persones s'identifiquen únicament pel nom, ja que el sistema romà dels *tria nomina* ha desaparegut i, a més, el nombre de noms que s'empra és relativament escàs, és habitual que s'afegeixi alguna referència identificadora de la persona, sovint el seu ofici, de manera que aquesta funciona com a protocognom¹⁶. Així, *pebrer* podria ben bé ser un nom d'ofici emprat per individualitzar el tal Guitard com a 'venedor de pebre i altres espècies'.

Ara bé, en cap obra lexicogràfica catalana no es registra aquesta accepció per al terme català *pebrer*, del qual només es recullen accepcions botàniques¹⁷. De fet, l'editor del document pensa que *pebrer* és probablement un error i el que hauria de llegir-se és *presbiter*. Però és difícil donar per bona aquesta hipòtesi tractant-se d'un document original i, encara més, si tenim en compte que el francès *poivrier*¹⁸ i l'occità *pebrier*¹⁹ tenen ambdós el significat de 'venedor de pebre i altres espècies'.

Com hem dit abans, el corpus confirma la hipòtesi que *pebrer* tenia aquesta accepció d'ofici en català medieval. En efecte, en un testament redactat uns anys més tard, apareix, com a marmessor, *Guitardo Piperarius*:

1025 (orig.) DACCBBarcelona II 383, p. 768:
iubeo atque discerno distributoribus mearum rerum, scilicet ... Geriberto, proli Ermildis femine, et Atile et Guitardo **Piperario**, quos per hoc testamentum constituo ad donandas siue distribuendas meas res, tam mobiles quam immobiles.

Segurament el Guitard *pebrer* i el Guitard *piperarius* són la mateixa persona. L'escrivà del document de 1025 ha procedit a llatinitzar *pebrer* amb *piperarius*. De *piperarius* sí es registra l'accepció de 'venedor de pebre i altres espècies'²⁰, que és la que devia tenir el terme català equivalent, *pebrer*, malgrat que cap obra lexicogràfica catalana no la reculli.

15. Vid. PRIETO 2024 (en premsa).

16. Pel que fa a la depauperació antroponímica i la creació d'un protocognom, cf. MOLL 1982 i MOREU-REY 1993.

17. Cf. DCVB, s.v. *pebrer* i Coromines, *DECat* VI, 353b, 45-49, s.v. *pebre*.

18. Cf. TLF, s.v. *poivrier*.

19. Cf. DOM, s.v. *pebrier*.

20. Vid., per exemple, Blaise, *LLMA* s.v. *piperarius*.

3. Testimonis únics d'origen i significat incerts

En la redacció dels articles lexicogràfics per al GMLC, de vegades un terme, sovint testimoniats un sol cop, ens resulta dubtós i així ho fem constar afegint un interrogant davant del lema i informant que es tracta d'una veu d'origen i significat incerts. Tanmateix, en nota, intentem oferir al lector les diferents propostes que se n'han fet o alguna hipòtesi que tingui fonaments. És el que succeeix amb el terme *erpigena*, que llegim a l'acta de consagració de l'església de Cuixà de l'any 974:

974 còpia DipRosselló 485, p. 414 (Ordeig, *Dotalies* 91, p. 218; Abadal, *ECuixà*, ap. 99, p. 203), *acta de consagració de l'església de Sant Miquel de Cuixà, atribuïda al comte-bisbe Miró Bonfill*:

Postquam Saluator **erpigena** omnium, ineffabiliter calcata morte resurgens ... bissenos primum selectos diuino et consubstantiali irradiatos spiritu uiros, quadrifido destinauit in clismate, ut terrigenis fidem premonstrarent sidereo recto calle scandere ad regna ... nonnulli per uniuersa climata longe lateque ecclesias construerunt, suisque rebus easdem ditauerunt, ut clericorum monachorumque cetibus ibidem degentibus Deoque militantibus suorum sustentarentur alimentis, et egenorum necessitates eorum pellerentur opibus uel aiumentis.

Pel seu estil barroc, la redacció de l'acta s'ha atribuït a Miró Bonfill²¹, comte de Besalú (965-984) i bisbe de Girona (971-984).

El Du Cange²² recull la veu *erpigenus* amb aquest únic exemple i considera que procedeix d'ἔρπις i γένος, de manera que la defineix com '*qui serpit, grassatur*', és a dir, 'que serpenteja, que avança'. Si fos així, *erpigena* qualificaria *morte* i caldria entendre quelcom semblant a: «Després que el Salvador, trepitjada la mort que avança reptant, ressuscitant...».

Certament el terme és estrany fins i tot per a l'estil obscur i torturat de Miró Bonfill. Hem de tenir en compte que el pergamí original de l'acta s'ha perdut i el text ens ha arribat a través d'una còpia feta entre 1644 i 1660 (París, BN, Collection Baluze, vol. 117, ff. 104v.-106), que tenia com a model també una còpia, aquesta del segle XII (Cartulari Major de Cuixà f. 11), actualment també perduda. Així, és molt possible que s'hagi corromput en algun moment de la seva transmissió i que Miró Bonfill no escrigués *erpigena*. Arribats a aquest punt, una proposta raonable seria pensar que el terme original fos *uerbigena*, 'nascut de la Paraula de Déu', un atribut de Crist que es llegeix a Prudenci, *Cathemerinon* 3, 2 i Venanci Fortunat, *De uita sancti Martini* 3, 158. Aleshores caldria entendre que *uerbigena* qualifica *Saluator* i que el passatge ve

21. Sobre l'estil de Miró Bonfill, *vid.* MUNDÓ 2006, 18-22, SALRACH 1989 i 1990, ZIMMERMANN 2003, I, 325-326 i QUETGLAS 2013 i 2015.

22. Cf. Du Cange *s.v.* *erpigenus*. El Blaise, *LLMA s.v.* *erpigenus* reproduceix la informació del Du Cange.

a dir: «Després que el Salvador, nascut de la Paraula de Déu, ressuscitant...». Abona aquesta hipòtesi el fet que Miró Bonfill sovint s'inspira en els poetes cristians i medievals, especialment Venanci Fortunat, i en copïi mots i expressions²³.

Així doncs, del terme *erpigena* oferim dues hipòtesis, la del Du Cange, que prova d'explicar-lo com a hel·lenisme, i la nostra, la del GLMC, segons la qual el terme és fruit d'una corrupció en la transmissió i cal llegir *uerbigena* o un adjectiu semblant.

Un segon terme d'origen i significat incerts és *garenis*, que en la publicació en paper del fascicle G del GLMC apareix com a dubtós:

? *garenis*

1091 orig., Baraut, *DocUrgell* 1079 (Urgellia 7, p. 196), *memorial dels greuges fets per Guillem Arnau al seu pare Arnau*:

iacebam nimium eger in prediolo meo de Artedo et ille uenit illic cum suis perfidis hominibus et inreuerenter cum magno strepitu intrauit ante me et dixit ut inde exirem, quoniam nisi cicius hoc facerem religatis pedibus cum fune faceret me trahere **a garenis** usque ad flumen Sigeris.

Nota. *En el fragment facerem me trahere a garenis, potser caldria llegir a guaranis (vid infra s.v. 'guaran') o interpretar a <a>garenis (i. q. sarracenis), amb referència als sui perfidi homines de línies anteriors.*

Garenis es troba en el memorial dels greuges fets per Guillem Arnau al seu pare Arnau, un text ben elaborat i vibrant en la seva narració, en la redacció del qual probablement hi intervingué d'alguna manera l'abans esmentat jutge Ermengol. El memorial relaciona tot un seguit de malifetes, entre les quals s'explica que, trobant-se Arnau al llit molt malalt en la seva propietat d'Ortedó, s'hi va presentar el seu fill amb els seus malvats homes (*cum suis perfidis hominis*) i, amb una manca absoluta de respecte, hi va entrar amb gran estrèpit i li va dir que sortís d'allí, perquè, si no ho feia ràpid, li lligaria els peus amb una corda i el faria arrossegar *a garenis* fins el riu Segre.

El text del memorial ens ha pervingut en el pergamí original (Arxiu Capitular d'Urgell pergamí núm. 698), on es llegeix clarament *garenis*. Els redactors de la veu van exposar, en nota, dues propostes: o bé considerar que cal llegir *a guaranis*, és a dir, l'ablatiu plural de *guaran*, 'cavall semental'; o bé interpretar que s'ha produït una afèresi de la vocal inicial de *garenis* i, de fet, el que s'ha de llegir és *a <a>garenis*, és a dir, l'ablatiu plural de *agarenus*, *-a*, *-um*, 'sarraí', de manera que s'identifiquen com a sarraïns els malvats homes que acompanyaven el seu fill.

En tornar a examinar aquest terme per a la seva publicació en la versió digital del GLMC, no només no hem pogut resoldre la veu sinó que hem afegit una tercera possibilitat, a saber, que es tracti del substantiu d'origen germànic *garenna* (o *garena*), 'terreny de llorigueres (caus de conills i altres ani-

23. Cf. QUETGLAS 2013 i 2015.

mals)' o bé 'terreny reservat per a la caça', segons recullen alguns diccionaris medievals²⁴.

Així, de *garenis* oferim tres hipòtesis, sense que puguem tenir cap seguretat per a cap de les tres, tot i que la tercera opció té l'avantatge que no cal suposar cap modificació en el terme. El lector podrà triar si l'amenaça que rep Arnau del seu fill era que amb els peus lligats amb una corda seria arrossegat per cavalls (*a guaranis*) o per sarraïns (*a agarenis*) o des de les reserves de caça (*a garenis*) fins el riu Segre.

4. Els errors i els mots fantasmes

Com hem dit, sovint el corpus mateix ofereix la solució a veus que presenten alguna complicació. En aquest sentit, davant de lectures dubtoses o, com a mínim, sospitoses fetes per l'editor del document, el recurs de poder comparar aquestes lectures amb les realitzades per altres editors, quan hi ha més d'una edició del text, pot donar certa seguretat al lexicògraf a l'hora de decidir què fer amb una paraula, una forma, una variant o una grafia. Per això, l'equip del GMLC ha procurat des de sempre comptar amb totes les edicions de cartularis i diplomataris que s'han anat publicant i, gràcies a la base de dades digital d'ús intern, podem detectar fàcilment les diverses edicions d'un mateix acte jurídic. Si n'hi ha, tindrem la possibilitat de comparar les lectures dels diferents editors, la qual cosa pot solucionar lectures sospitoses. És el que ocorre amb el substantiu *capealis*.

En la publicació en paper del volum dedicat a les lletres A-D del GMLC la veu *capealis* apareix com a dubtosa:

? **capealis** potser error de còpia

ca. 1095 Miret, *Mur*, p. 121, *inventari d'ornaments de l'església de S. Maria de Mur*: et sirica superaltaria II, et bocherinum I et **capeales** maiores et minores.

Nota. *En lloc de capcales (i. q. capçales), 'coixí'; vid. s.v. capitalis.*

Els redactors d'aquell moment sospitaven que, en lloc de *capeales*, calia llegir la forma catalana *capcales* (és a dir *capçales*), 'coixins', forma que correspon al llatí medieval *capitalis*. La consulta a la base de dades digital d'ús intern ens permet constatar que, d'aleshores ençà, el document ha estat publicat en dos diplomataris més i que els nous editors llegeixen, efectivament, *capcales*:

1069 Baraut, *ActUrgell* 68 (Urgellia 1, p. 147):

sirica superaltaria II et bocherinum I et **capcales** maiores et minores.

[**ca. 1096**] Ordeig, *Dotalies* 226C, p. 226:

sirica superaltaria II et bocherinum I et **capcales** majores et minores.

24. Cf. Du Cange, *s.vv. garenna* i *warenna*, Niermeyer, *s.v. warenna* i DMLBS, *s.v. warenna*.

Una vegada confirmada la sospita dels primers redactors del GMLC, aquesta veu ja no apareix en la versió digital i l'error de lectura de Miret s'esmenta en nota a la veu *capitalis*.

Per altra part, si cap edició dona la seguretat necessària, cal recórrer llavors a la consulta del document que transmet el text. Això és el que es va haver de fer en el cas de *minario*, que llegim al *Diplomatari de l'Arxiu capitular de la catedral de Barcelona*:

1082 DACCBBarcelona IV 1408, p. 2184, *publicació sacramental del testament de Dalmau Geribert*:

et dimisit Guitardo Boetii uacca I obtima cum suo uitulo, simul cum uno berregano albo et uno missal grosso. Item dimisit Sancte Marie de Palaciolo missale uno minore et unum officiarium simul cum responsorio et **minario** et antifonario et psalterio.

El pergamí original que contenia la publicació sacramental del testament de Dalmau Geribert de 1082 s'ha perdut, de manera que l'edició moderna del document s'ha realitzat a partir del cartulari recopilat a inicis del segle XIII, els anomenats *Libri Antiquitatum*, que es guarda a l'Arxiu de la catedral de Barcelona i que en el vol. III, n. 17, f. 9a-d conté l'esmentat document. En el text es mencionen una sèrie de llibres litúrgics que el sacerdot Dalmau Geribert llega, com ara un *missal grosso*, un altre *missale minore*, un *officiarium cum responsorio*, un *minario*, un *antifonario* i un *psalterium*. Es tracta, doncs, d'un conjunt de tipologies de llibres, totes força conegudes, a excepció del terme *minario*. El mateix editor²⁵ recull en un altre lloc aquest mateix passatge i comenta que *minario* és un tipus de llibre desconegut.

De fet, ens trobem davant un mot fantasma, expressió que el professor Joan Bastardas definí de la següent manera:

Mots fantasmes són aquells que no tenen realitat lingüística, sinó que generalment són producte d'errors de còpia, però a vegades també d'errors de transcripció i fins i tot errades d'impremta. També és condició necessària perquè hom pugui parlar d'un *mot fantasma* que algú l'hagi considerat com a autèntic i genuí²⁶.

Minario és, doncs, un mot fantasma fruit d'un error de l'editor modern, ja que la persona que en el segle XIII va copiar el diploma en els *Libri Antiquitatum* escriu alguna cosa compatible amb *minario*, però també amb *innario*, que ha de ser la lectura correcta, un terme molt emprat al nostre corpus per referir-se a un llibre d'himnes i que apareix a nombrosos diccionaris de llatí medieval. A més, Higiní Anglès²⁷, que degué llegir el diploma directament del cartulari medieval, parla d'un *innario*. Certament, confós pels pals de la *m* i

25. BAUCCELLS 2005, II, 122, nota 125.

26. BASTARDAS 1966, 8 (= *Id.* [1995], 179). Cf. igualment sobre mots fantasmes, PÉREZ GONZÁLEZ 2006. Per a altres exemples de mots fantasmes a la nostra documentació, cf. PUIG 2019, 63-72.

27. ANGLÈS 1935, 125.

la *i*, l'editor va llegir *minario* en lloc del correcte *innario*. Afortunadament el mot fantasma no ha arrelat del tot.

Conclusions

Com hem comentat al principi, en aquest treball hem pretès mostrar les dificultats amb què es troba el lexicògraf del GMLC davant dels testimonis únics, els recursos amb què compta per resoldre'ls i les diferents casuístiques pel que fa a la seva solució. Sens dubte, el perill més gran el constitueixen els errors de còpia o de transcripció o les errades d'impremta, la detecció dels quals resulta fonamental si no es volen crear paraules fantasmes. Es posa així de manifest la importància de comptar amb edicions fiables.

D'altra banda, pel que fa als recursos, cal esmentar les obres clàssiques lexicogràfiques de referència com són diccionaris de llatí clàssic, especialment el *Thesaurus linguae Latinae*, els diccionaris de llatí medieval tant generals com d'un determinat territori, així com diccionaris etimològics de les llengües romàniques, especialment els del català. També, és clar, consultem manuals de llatí i d'història de la llengua llatina i catalana, obres especialitzades en els diferents camps lèxics, etc. Al costat d'aquests instruments ens són de gran utilitat les eines informàtiques de l'equip, com ara la base de dades d'ús intern i el CODOLCAT, que ens permeten trobar fàcilment altres edicions dels textos i paraules o formes similars o relacionades.

La nostra exposició l'hem organitzada a partir de quatre casuístiques: termes transparents, termes d'una certa complexitat que s'han pogut resoldre, termes d'origen i significat incert dels quals oferim diverses possibilitats i, finalment, termes que són el fruit d'errors. Ara bé, hi ha una cinquena casuística de testimonis únics de la qual no hem parlat: els termes d'origen i significat incert dels quals no en sabem res i, per tant, no podem oferir al lector cap possibilitat. És el cas de, per exemple, *aggeras*, *argino*, *bustia*, *capilia* o *dis-tragicus*, veus publicades al GMLC digital com a dubtoses de les quals només consignem l'exemple.

Amb aquest treball, a partir dels exemples tractats, hem volgut igualment il·lustrar les característiques del llatí medieval de Catalunya, el tret més distintiu del qual és la presència de formes catalanes, per la qual cosa el GMLC esdevé una eina imprescindible per al coneixement no només d'aquest llatí sinó també de la llengua catalana preliterària.

BIBLIOGRAFIA

Estudis

- J. ALTURO PERUCHO 1991, «La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, pp. 21-48.

- J. ALTURO PERUCHO 1996, «La *Glossa* VI del manuscrit 74 de Ripoll: un epítom isidorià incorporat al *Liber glossarum*», *Faventia* 18/2, pp. 67-91.
- J. ALTURO PERUCHO 1998, «Escriptores latinos de Catalunya. El canónigo Ermenegol Bernat de la Seu d'Urgell (s. XI)», *Humanitas* 50, pp. 395-418.
- J. ALTURO PERUCHO; T. ALAIX 2021, *El canonge Adanagell de Vic (ca. 860-925), llavor de noves semences: la cultura a la diòcesi d'Osona en els primers temps carolingis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- H. ANGLÈS 1935, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.
- J. BASTARDAS 1973, «Nota sobre la influència dels glossaris en el llatí medieval català (segles X-XI)», a *In memoriam Carles Riba*, Barcelona, Ariel – Institut d'Estudis Catalans, pp. 67-73.
- J. BASTARDAS 1966, «Mots fantasmes en el llatí medieval de Catalunya», *Estudis romànics, vol. 8. Estudis de llatí medieval i de filologia romànica dedicats a la memòria de Lluís Nicolau d'Oliver I*, pp. 1-8 (= *Id.* [1995], *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial, pp. 179-197).
- J. BAUCELLS I REIG 2005, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona, CSIC.
- J. M. CASAS I HOMS 1953, «Vocabulari trilingüe del segle XI», in *Miscellanea Biblica B. Ubach*, Barcelona, Casa Provincial de Caridad, pp. 449-458.
- L. M. G. CERQUEIRA 2003 «O organum de Tona, Catalunha», *Anuario Musical* 58, 3-8.
- J. LLAURÓ 1927, «Los glosarios de Ripoll», *Analecta Sacra Tarraconensis: Revista de ciències historicoeclesiàstiques* 3, pp. 331-390.
- J. MARTÍNEZ GÁZQUEZ 1989-1990, «Las glosas de contenido científico en los glosarios del siglo X del monasterio de Ripoll», *Mittellateinisches Jahrbuch* 24-25, pp. 311-317.
- J. MASCARELLA 1990, «La carta de dotació de l'església de Sant Pere», *Butlletí del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Ripoll* 26, maig, p. 25-29.
- F. de B. MOLL 1982², *Els Llinatges catalans: Catalunya, País Valencià, Illes Balears. Assaig de divulgació lingüística*, Mallorca, Moll.
- E. MOREU-REY 1993, *Antroponímia: Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- A. M. MUNDÓ 2006, «Prefaci», a P. PONSICH, revisat per R. ORDEIG I MATA, *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet. Catalunya Carolíngia*, vol. VI/1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- M. PÉREZ GONZÁLEZ 2006, «Palabras fantasmas y desconocidas en el latín medieval diplomático asturleonés», a A. A. NASCIMENTO; P. F. ALBERTO (edd.), *Actas do IV Congreso Internacional de Latim Medieval Hispânico (Lisboa, 12-15 de Outubro de 2005)*, Lisboa, Centro de estudios clásicos, pp. 69-90.
- C. PRIETO ESPINOSA 2024, *Los oficios de los diplomas latinos de la Cataluña altomedieval. Estudio de las innovaciones léxicas*, Basel, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales – Brepols (Textes et Études du Moyen Âge; 104), en premsa.

- M. PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA; P. J. QUETGLAS; A. GÓMEZ RABAL 2018, «Virtuosismes lèxics més enllà de la literatura», *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia* 8. *Miscellanea philologica et epigraphica Marco Mayer oblata* (A. GUZMÁN ALMAGRO; J. VELAZA, eds.), pp. 756-763. (Consulta en línia: <http://revistes.ub.edu/index.php/AFAM/article/view/27170>).
- M. PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA 2019, «Mots fantasmes: una història sense fi», a M. A. FORNÉS PALLICER (ed.), *Paleògrafs i editors: mètodes, objectius i experiències*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- M. PUNSOLA MUNÁRRIZ 2017, *Els bel·lenismes a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval (s. IX-XII): la seva relació amb els glossaris*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. (Consulta en línia: https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/458878/MPM_TESI.pdf?sequence=1).
- P. J. QUETGLAS 2021, «El *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*: La conversió d'un diccionari artesà en un diccionari de l'era digital», *Estudis Romànics* 43, pp. 367-375.
- P. J. QUETGLAS; M. PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA 2014, «L'edició de documents medievals: problemes, recursos i solucions. El cas de les dobles edicions», *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia* 4. *Homenatge a Pere-Enric Barreda Edo (1964-2014)*, pp. 85-101. (Consulta en línia: <https://revistes.ub.edu/index.php/AFAM/article/view/13744>).
- P. J. QUETGLAS 2005, «La *Vita Adalbertini* d'Ermengol Bernat d'Urgell», *Euphrosyne* 33, pp. 279-287.
- P. J. QUETGLAS 2007, «La Tradició clàssica a l'edat mitjana als països de parla catalana», *Ítaca: quaderns catalans de cultura clàssica* 23, pp. 11-26. (Consulta en línia: <https://raco.cat/index.php/Itaca/article/view/256514>).
- P. J. QUETGLAS 2013, «Las cualidades poéticas de Miró Bonfill» a M. J. MUÑOZ; P. CAÑIZARES; C. MARTÍN (eds.), *La compilación del saber en la edad media*, Porto, FIDEM, pp. 417-427.
- P. J. QUETGLAS 2015, «Llenguatge jurídic i llenguatge poètic: les gosadies del comte-bisbe Miró Bonfill», *Anuario de estudios medievales* 45/1, pp. 185-194. (Consulta en línia: <https://estudiosmedievales.revistas.csic.es/index.php/estudiosmedievales/article/view/748>).
- P. J. QUETGLAS 2017, *La literatura furtiva. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2017-2018*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- J. M. SALRACH 1989, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cui-xà de l'any 974», *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia* 10, pp. 107-124. (Consulta en línia: <https://raco.cat/index.php/ActaHistorica/article/view/193623>).
- J. M. SALRACH 1989, «El comte-bisbe Miró Bonfill i la fundació i dotació de Sant Pere de Besalú (977-978) », *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1990, pp. 9-44. (Consulta en línia: <https://raco.cat/index.php/AnnalsPEHOC/article/view/277519>).
- N. L. TAYLOR 1995, *The will and society in medieval Catalonia and Languedoc, 800-1200*. Doctoral Thesis. Harvard University, Cambridge, Mas-

sachusetts. (Consulta en línia: https://www.nltaylor.net/pdfs/Will_et_Society.pdf).

- A. M. UDINA ABELLÓ 1995, «La adveración sacramental del testamento en la Cataluña altomedieval», *Medievalia* 12, pp. 51-64.
- K. ZEUMER (ed.) 1902, *Liber iudiciorum*, Hannover – Leipzig (*Monumenta Germaniae Historica, Leges nationum Germanicarum, tomus I, Leges Visigothorum*, pp. 33-456)
- M. ZIMMERMANN 2003, *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècles)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2 vols.

Fonts documentals

- Abadal, *ECuixà* = R. D'ABADAL 1954, *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mi: Eixalada-Cuixà*, Abadia de Montserrat.
- AComtalPerg = G. FELIU; J. M. SALRACH (dirs.); M. J. ARNALL; I. J. BAIGES (coords.); P. BENITO; R. CONDE; V. FARÍAS; Ll. TO 1999, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona: Fundació Noguera, 3 vols.
- Baraut, *ActUrgell* = C. BARAUT 1978, «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia* 1, pp. 11-182.
- Baraut, *DocUrgell* = C. BARAUT 1984-1985, «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, pp. 7-218; 1986-1987, «Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 8, pp. 7-149
- DACCBarcelona = J. BAUCCELLS I REIG; À. FÀBREGA I GRAU; M. RIU I RIU; J. HERNAN-DO I DELGADO; C. BATLLE I GALLART 2006, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona, Fundació Noguera, 5 vols.
- DipOsona = R. ORDEIG I MATA 1999, *Els comtats d'Osona i Manresa. Catalunya Carolíngia*, vol. IV/1-3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DipRosselló = P. PONSICH, revisat i completat per R. ORDEIG I MATA, prefaci per A. M. MUNDÓ 2006, *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet. Catalunya Carolíngia*, vol. VI/1-2, Barcelona; Institut d'Estudis Catalans.
- Miret, *Mur* = J. MIRET I SANS 1911-1912, «La fundació del monastir de Mur», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 6, pp. 112-123.
- Ordeig, *Dotalies* = R. ORDEIG I MATA 1993-2001, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, vol. I/1 (1993), I/2 (1994); II/1 (1996), II/2 (1997); III/1 (2001).
- PMH = A. HERCULANO DE CARVALHO E ARAUJO i J.J. DA SILVA MENDES LEAL (eds.) 1867, *Portugaliae monumenta historica a saeculo octauo post Christum usque ad quintumdecimum. Diplomata et chartae*, vol. I, Lisboa.
- VMH = 1908, *Vimaranis Monumenta Historica a saeculo nono post Christum usque ad uicesimum, iussu Vimaranensis senatus edita*, pars I, Vimarâne, A. L. da Silva Dantas.

Dictionaris

- Blaise, *LLMA* = A. BLAISE 1975. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, Turnhout, Brepols.
- Coromines, *DECat* = J. COROMINES 1980-2001, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 10 vols.
- DCVB = A. M. ALCOVER; F. de B. MOLL 1930-1962, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, Moll, 10 vols. (Consulta en línia: <http://dcvb.iecat.net>).
- DMLBS = R. E. LATHAM; D. HOWLETT; R. ASCHDOWNE (eds.) 1975-2013, *Dictionary of Medieval Latin from British sources*, under the direction of a committee appointed by the British Academy, London, Oxford University Press.
- DOM = W.-D. STEMPER; M. SELIG (dirs.) 1996-. *Dictionnaire de l'Occitan Médiéval*, Tübingen, Niemeyer, 7 fascs. (Consulta en línia: <http://www.dom-en-ligne.de/>).
- Du Cange = C. DU FRESNE (domino DU CANGE) (*conditor*); L. FAVRE (*curator*) 1883-1887², *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, Niort, L. Favre, 10 vols. (Consulta en línia: <http://ducange.enc.sorbonne.fr>)
- GMLC = M. BASSOLS; J. BASTARDAS (dirs.) 1961-1985, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae, voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100: vol. I (A-D)*, Barcelona, CSIC – Universidad de Barcelona // J. BASTARDAS (dir.) 2001-2006, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae, mots llatins i romànics documentats en fonts catalanes de l'any 800 al 1100: fasc. 11-12 (F-G)*. Barcelona: CSIC. // Edició digital en curs: P. J. QUETGLAS (dir.); A. GÓMEZ RABAL (coord. ed.); M. PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA (ed.). *GMLC digital*, v. 3, 2023: <https://gmlc.imf.csic.es/glossarium>, Barcelona, CSIC – UB – IEC.
- Niermeyer = J. F. NIERMEYER; C. VAN DE KIEFT 2002², *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, ed. reelaborada per J. W. J. BURGERS, Leiden, Brill, 2 vols.
- TLF = P. IMBS (dir.) 1971-1994, *Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, París, Centre National de la Recherche Scientifique, Gallimard, 16 vols. (Consulta en línia: <http://atilf.atilf.fr/>).